

O‘SMIRLARNING KASBIY QIZIQISH VA MOYILLIKLARINI ANIQLASHNING PSIXOLOGIK USULLARI

Alinazarova Umidaxon Ko‘chkarovna

Andijon viloyati Marhamat tumani 35-maktab psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘smirlarning kasbiy qiziqish va moyilliklarini aniqlashning psixologik usullari hamda ularning shaxs rivojlanishidagi ahamiyati yoritilgan. O‘smirlik davri shaxsning kasbiy yo‘nalishini tanlashga tayyorgarlik ko‘radigan muhim bosqich hisoblanadi. Shu sababli o‘quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va moyilliklarini aniqlash ta‘lim tizimining muhim vazifalaridan biridir. Maqolada o‘smirlarning kasbiy yo‘nalishini aniqlashda qo‘llaniladigan psixologik diagnostika metodlari, suhbat, kuzatish, testlar hamda psixologik treninglarning o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, maktab psixologi, o‘qituvchi va ota-onalarning hamkorligi orqali o‘quvchilarga kasb tanlashda to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatish masalalari ham ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kasbiy yo‘naltirish, o‘smirlik davri, qiziqish, moyillik, psixologik diagnostika, kasb tanlash, qobiliyat, psixologik testlar, o‘quvchi shaxsiyati.

KIRISH

O‘smirlik davri inson hayotida muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda o‘smirlarning shaxsiy qiziqishlari, qobiliyatlari va kelajak rejalari shakllana boshlaydi. Ayniqsa, kasb tanlash masalasi o‘smirlar uchun dolzarb bo‘lib, ular o‘z qiziqishlari va imkoniyatlariga mos kasb tanlashga harakat qiladi. Kasbiy qiziqishlar insonning muayyan faoliyat turiga bo‘lgan qiziqishi va moyilligini ifodalaydi. Agar o‘smir o‘z qiziqishlariga mos kasbni tanlasa, u o‘z faoliyatidan qoniqish oladi va jamiyatda muvaffaqiyatli faoliyat yurita oladi.

O‘smirlarning kasbiy qiziqishlarini aniqlashda psixologik tadqiqotlar muhim rol o‘ynaydi. Psixologlar turli metodlar orqali o‘quvchilarning qiziqishlari, qobiliyatlari va shaxsiy xususiyatlarini o‘rganadi. Kuzatish metodi kasbiy qiziqishlarni aniqlashda keng qo‘llaniladigan usullardan biridir. Bu metod orqali o‘qituvchi va psixolog o‘quvchilarning dars jarayonidagi faoliyatini, qiziqishlarini va qobiliyatlarini kuzatadi. Masalan, ayrim o‘quvchilar texnik fanlarga qiziqsa, boshqalari ijodiy faoliyatga moyillik bildirishi mumkin.

Suhbat metodi ham o‘smirlarning kasbiy qiziqishlarini aniqlashda samarali usul hisoblanadi. Psixolog o‘quvchi bilan suhbat davomida uning kelajakdagi rejalari, qiziqishlari va maqsadlari haqida ma‘lumot oladi. Bu jarayon o‘quvchining ichki dunyosini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Psixologik testlar kasbiy qiziqishlarni aniqlashning muhim vositalaridan biridir. Testlar orqali o'quvchilarning qobiliyatlari, temperament xususiyatlari va qiziqishlari aniqlanadi. Bu esa o'quvchiga mos kasbiy yo'nalishni tavsiya qilish imkonini beradi. Shuningdek, anketa metodi ham kasbiy qiziqishlarni aniqlashda qo'llaniladi. Anketa savollari orqali o'quvchilarning qaysi faoliyat turlariga ko'proq qiziqishi aniqlanadi. Psixologik treninglar ham o'quvchilarning kasbiy yo'nalishini aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Treninglar davomida o'quvchilar turli faoliyat turlarini sinab ko'radi va o'z qobiliyatlarini namoyon etadi. Maktab psixologlari o'quvchilarning kasbiy qiziqishlarini aniqlash orqali ularni to'g'ri yo'naltirishga yordam beradi. Bu jarayonda o'quvchilarning yosh xususiyatlari va individual imkoniyatlarini hisobga olish muhimdir.

Kasbiy yo'naltirish jarayonida ota-onalarning ham roli katta. Ota-onalar farzandining qiziqishlarini qo'llab-quvvatlashi va unga to'g'ri maslahat berishi zarur. Ba'zan o'smirlar kasb tanlashda adashishi mumkin. Bu holatda psixologlar o'quvchilarga maslahat berib, ularning qiziqish va qobiliyatlariga mos kasb tanlashiga yordam beradi. Ta'lim muassasalarida kasbga yo'naltirish ishlari muntazam olib borilishi kerak. Bu jarayon o'quvchilarning kelajak kasbini ongli ravishda tanlashiga yordam beradi. Bugungi kunda kasb tanlash masalasi jamiyat taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Yoshlarning to'g'ri kasb tanlashi nafaqat ularning shaxsiy muvaffaqiyatiga, balki jamiyat rivojiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. O'smirlarning kasbiy qiziqishlarini aniqlash jarayonida psixologik diagnostika metodlaridan samarali foydalanish zarur. Bu metodlar o'quvchilarning individual xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi. Umuman olganda, o'smirlarning kasbiy qiziqish va moyilliklarini aniqlash murakkab, ammo muhim jarayon hisoblanadi. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun maktab psixologi, o'qituvchi va ota-onalar hamkorlikda ishlashi zarur. Natijada o'quvchilar o'z qiziqishlari va qobiliyatlariga mos kasb tanlaydi va kelajakda jamiyat uchun foydali mutaxassis bo'lib yetishadi.

Kasb tanlash o'smirlar uchun muhim muammolardan biridir. Tanlov doirasi qanchalik keng bo'lsa, u shunchalik psixologik jihatdan murakkablashib boradi. Shaxsning subyektiv moyilliklari hamda u yoki bu faoliyatga qobiliyatligi bir butunlikni tashkil etadi. Qiziqish va moyillik faoliyat jarayonida shakllanadi va o'zgarib boradi. Biroq o'smirlarda yaqqol ifodalangan, barqaror va faol moyillik har doim ham kuzatilmaydi. Kasb tanlash arafasida turgan o'smirlarning mazkur sohaga qanchalik mos, moyil ekanligi faqatgina faoliyat kuzatuv, nazariy tajriba jarayonidagina aniqlanadi. Kasb tanlash motivlarning shakllanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy-psixologik omillar juda ko'p bo'lib, ular bir-biri bilan o'zaro mutanosiblikka ega. O'smirning kasb tanlashiga ta'sir etish kuchiga ko'ra asosiy o'rinni do'stlari va o'rtoqlari bilan bir-birini tushunish munosabatlari tashkil etadi. Ikkinchi o'rinni tez ta'sir etuvchi ommaviy axborot vositalari - kitoblar, gazeta, jurnal, kinofilm,

teleko'rsatuvlar, ayniqsa, Internet egallaydi. Uchinchi o'rinda pedagogik jamoa, sinf rahbari, fan o'qituvchilari, ta'lim muassasasi direktori va o'rinbosarlari, mahalladoshlari turadi. To'rtinchi o'ringa oiladagi bevosita ma'naviy-ma'rifiy muhitni qo'yish mumkin. Beshinchi o'rinni o'quv fanlarini o'zlashtirish jarayoni egallaydi. Ya'ni, o'spirin qanchalik yuqori darajada o'zlashtirsa o'quv fanlari uning kasb tanlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatib o'z samarasini beradi. Keyingi navbatda darsdan tashqari tarbiyaviy ishlar, ijtimoiy-foydali va ishlab chiqarish mehnatini ko'rsatish mumkin.

O'smirlarda biror o'quv faniga ishtiyoq natijasida ularda har xil kasblarga qiziqish paydo bo'lgach, tanlangan kasbni o'zlashtirish bilan bog'liq fanga qiziqish tobora ortib boraveradi. Natijada fan to'garak mashg'ulotlariga va fakultativ kurslarga qatnashish ishtiyoqi vujudga keladi. O'smir bu imkoniyatdan unumli foydalanishi maqsadga muvofiq, deb ta'kidlamoqchimiz.

Kasb tanlash o'smirda kasblar olami va ularning insonga hamda uning xususiyatlariga qo'yiladigan talablar haqida tasavvurlar bo'lishini taqozo etadi. Ba'zan ularning har ikkisi ham o'smirlarda yetishmasligi mumkin. O'smirlarda kasblar haqida yaqqol tasavvur bo'lmasligi sababli, ular ko'proq xatoga yo'l qo'yadilar. Tanlangan yoki tanlanishi zarur bo'lgan kasb qanday shaxsiy fazilatlarni talab qilishini tushunib yetmaydilar. O'z qobiliyatlarini oqilona baholay olmasliklari tufayli u yoki bu kasbni egallash uchun qanchalik tez va aniq harakat qila olishlarini, bu ishga moslasha olishlari mumkinligini bilmaydilar. Biroq hozir mazkur ko'ngilsiz holatlarning oldini olish va bartaraf etish imkoniyatlari mavjud. Bular: kasblarni o'rganish usullarini ishlab chiqish, ularni tavsiflash va aniq qilib ifodalash; o'qituvchining kasblar bo'yicha batafsil targ'ibot ishlari olib borishi, kasblar yuzasidan maslahatlar berish, o'smir va uning ota-onasi bilan birga kasbga yo'naltirish tadbirlarini ko'rib chiqishi; o'smirlarni kasbning asosiy turlari bilan tanishtirish; psixodiagnostik va kasb tanlash usullarining amaliyotga tatbiq qilishga moslashtirilgan turlarini ishlab chiqish; joylarda zamon talabiga mos kasb tanlash xonalarini tashkil etish; kasb tanlash targ'iboti yuzasidan o'smirlarni ommaviy axborot vositalariga jalb qilish va psixologik jihatdan tayyorlashdan iborat ta'lim konsepsiyasining asosiy yo'nalishlaridan biridir.

O'smirlarning qiziqishi, mayli, intilishi, qobiliyati, iste'dodlari asosida tanlangan kasblariga to'g'ri yo'naltirish ular uchun katta hayotiy masaladir. Kasb tanlash jarayonida o'spirinlarga o'qituvchilar, ota-onalar, jamoatchilik, o'z kasbining ustalari, murabbiylar alohida e'tibor berishlari, to'g'ri yo'l-yo'riq ko'rsatishlari kerak. Zero, bu amaliy faoliyat fuqarolik jamiyati rivojlanishiga xizmat qiladi. Psixologiya fanida kasbiy shakllanish jarayonini davrlashtirishning bir necha variantlari ishlab chiqilgan. Bu borada rus olimi T.V.Kudryavsev shaxsning kasbga munosabati va faoliyatni bajarish darajasi mezoniga ko'ra kasbiy shakllanishning quyidagi bosqichlarini ajratib ko'rsatgan:

- kasbiy moyillikning paydo bo‘lishi va shakllanishi;
- kasbiy ta’lim va kasbiy faoliyatga tayyorgarlik ko‘rish;
- kasbiy faoliyatga kirishish, jamoada o‘z o‘rnini topishga faol intilish;4) kasbiy mehnatda shaxsning o‘zini to‘liq namoyon etishi
- Mazkur tasnifda keltirilgan har bir bosqichda kasb tanlashga undagan motivlarning kuchi va sifati muhim ahamiyatga egaligi ko‘rsatib o‘tilgan.
- Rus olimi E.A.Klimov esa insonni mehnat subyekti sifatida talqin etib kasbiy yo‘nalgan davrlashtirishni quyidagicha asoslab bergan:
 - o‘yindan oldingi bosqich (4 yoshgacha bo‘lgan davr) – kishining keyingi rivojlanishi va mehnatga kirishuvi uchun asos bo‘lgan idrok qilish vazifalarini o‘zlashtirish;
 - o‘yin bosqichi (5-8 yosh) – inson faoliyatining “asosiy mazmuni”ni o‘zlashtirish;
 - o‘quv faoliyatini o‘zlashtirish bosqichi (8-12 yosh) - faoliyatni rejalashtirish, o‘zini-o‘zi nazorat va tahlil qilish;
 - optasiya bosqichi (12-17 yosh) – kasb-hunar ta’limi muassasalarida kasb tanlash davri;
 - adept bosqichi (17-20 yosh) –tanlangan ixtisoslik bo‘yicha kasbiy tayyorgarlik;
 - adaptant bosqichi (20-23 yosh) –kasbning ichiga kirish va unga ko‘nikish;
 - Internal bosqich (23-26 yosh) – kasbiy tajriba to‘plash;
 - kasbiy mahorat bosqichi – mehnat faoliyatini malakali bajarish;
 - obro‘-e’tibor bosqichi – mutaxassis tomonidan yuqori malakani o‘zlashtirish;
 - ustozlik bosqichi –mutaxassis tomonidan kasbiy tajribani shogirdlarga berish, o‘z maktabini yaratish.

O‘smirlar tomonidan kasb tanlash motivasiyasining muvaffaqiyatli namoyon bo‘lishi: muntazam ravishda kasblar olamiga doir bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirib borish; individual va guruhviy maslahat ishlarini tashkil etish; o‘smirlarning o‘zlari qiziqqan kasb egalari bilan bevosita muloqotda bo‘lishlari uchun sharoit yaratish; kasb uchun muhim xususiyatlarning mavjudligini aniqlash maqsadida turli vaziyatlar yaratish va ish-o‘yinlarida o‘quvchilar ishtirokini ta’minlash; o‘zini-o‘zi kasbiy tarbiyalash, nazorat qilish va adekvat baholash ko‘nikmasini shakllantirib borishga bog‘liqdir.

XULOSA

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, insonning kasbiy shakllanishida ijtimoiy vaziyatlar, ma'naviy muhit va yetakchi faoliyat muhim omil hisoblanadi. Kasbiy ta'lim oila va ta'lim muassasalarida amalga oshiriladigan kasb tanlangunga qadar davom etgan ta'lim-tarbiya negizida, ya'ni kasb tanlashga psixologik tayyorlash hamda mehnat faoliyatiga ruhan tayyorgarlikka ko'maklashadigan amaliy vosita, omil sifatida davom ettirilgach, u albatta ijobiy natija beradi, deb ta'kidlamoqchimiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining ta'lim to'g'risidagi Qonuni. 2020 yil, 23 sentyabr, O'RQ-637. //Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 yil, 03/20/637/1313-son.
2. Кудрявцев Т.В. Психология профессионального обучения и воспитания. - М., 1997.
3. Климов Е. А. Психология профессионального обучения и воспитания. - М., Просвещение, 1990.
4. Юлдашев, Ф. А., & Юлдашева, М. Б. Профессиональная ориентация подростков.- ЛИЧНОСТЬ В КУЛЬТУРЕ И ОБРАЗОВАНИИ: ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ, РАЗВИТИЕ, СОЦИАЛИЗАЦИЯ: МАТЕРИАЛЫ МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ